

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

TOLFTE BANDET.

1:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
MONTELIUS, OSCAR, Östergötland under hednatiden. Med 33 fig.	1.
FLENTZBERG, ANT., Våra »stenyxor med skafthål», en hypotes angående deras användning. Med 5 fig.	35.
AMBROSIANI, SUNE, De uppländska rundkyrkorna. Ett rekonstruktionsförslag. Med 6 fig.	45.
JANSE, OTTO, En dopfunt med framställningar ur legenden om den helige Nikolaus? Med 2 fig.	58.
HAMMARSTEDT, EDVARD, Midsommardaggen	63.
CEDERSTRÖM, RUDOLF, Uppsala universitets konstsamlingar	73.
HAGSTRÖM, K. A., Om forntida sockendräkter och bröllopsceremonier. Kulturbilder från Västra Vingåker	93.
JANSE, OTTO, Ur litteraturen	100.

Våra "stenyxor med skafthål" en hypotes angående deras användning.

Af

Ant. Flentzberg.

I Sverige äro såsom bekant de s. k. »yxorna med skafthål» bland de allmännast förekommande verktygen från stenåldern, hvadan det bör vara af stort intresse att såvidt möjligt komma till full klarhet angående deras användning. Åtminstone kunna ganska allvarsamma invändningar mot den gängse uppfattningen göras, hvilkas vederläggning kan bidraga till frågans klarare belysning.

Den gängse uppfattningen, ja, den är uttryckt med själfva namnet »yxor». Detta namn erhöles dessa verktyg helt visst i första hand på grund af sin slående likhet med våra i bruk varande yxor af järn. Jag menar, att, om man uppvisade en s. k. stenyxa för en person, hvilken aldrig förr sett en dylik, och frågade honom, hvad han menade det vara för slags verktyg från vår stenålder, han utan betänkande med all sannolikhet skulle svara, att den måste vara en yxa. Men lika visst torde vara, att han, såvidt han är en yrkesman i träarbete eller en man med allmänt praktisk blick, skulle vid närmare eftertanke blifva allt mer tviflande, och jag fruktar, att, ju mera man tänker sig in i saken och i någon mån stöder sitt omdöme på praktisk erfarenhet, desto större skola vanskligheterna kännas att kunna vidblifva uppfattningen, att *alla* verktyg af ifrågavarande form varit yxor.

Att i hålet ett skaft varit anbragt är väl ställt utom allt tvifvel. Men stadigt kilade fast vid sitt skaft, så att de kunnat användas till huggning, hafva dessa redskap nog icke kunnat vara i likhet med våra nu brukliga yxor och hammare, emedan kilen då skulle sprängt sönder dem. Med remsor af djurhud eller en tarm-

sträng kunde dock en kraftig förbindning erhållas mellan själfva verktyget och dess skaft.

Emellertid har man redan tillförne påpekat den stora disproportionen mellan dessa verktygs tyngd, ifall de varit yxor, och skafthålens diameter, ett förhållande, som kraftigt talar för, att vi här icke i regel hafva framför oss några yxor, utan ett annat redskap. Fig. 1 visar ett sådant af 30,9 cm. längd och 3 kg. vikt, men med hål af endast 2 cm. diameter (förvaras i Statens historiska museum under n:r 9884). Dylika yxor, låt vara att skafthålet emellanåt är åtskilligt rymligare, förefalla bra olämpliga till arbete och strid, i synnerhet det förstnämnda. Ty försåge man ett sådant verktyg med skaft af det segaste träslag, skulle dock skaftet springa af vid första allvarliga hugg. Äfven om man medgifver, att en och annan ibland dem skulle varit användbar på detta sätt, kvarstår likväl frågan om användningen af en sådan som den här afbildade och för öfrigt typen i gemen såsom en gåta utan tillfredsställande lösning, ja, förekomsten af endast ett fåtal med oproportionerligt små skafthål visar hän mot en annan förklaring än den hittills lämnade.

Fig. 1.

För att leda sig fram till ett resultat och gifva stöd däråt använder ju fornforskningen den jämförande metoden; men i föreliggande fråga låter den sig ej med samma fördel använda som i allmänhet vid studiet af vår stenålder: vi möta här det egendomliga förhållandet, att denna redskapstyp ej återfinnes utom Europa annat än i högst sällsynta fall. Jag tillåter mig att i

detta hänseende anföra en not å sid. 79 i Montelii arbete »Sveriges forntid», där det heter: »Äfven i andra delar af Europa har man funnit ett stort antal stenyxor med skafthål (Evans »Stone implements», sid. 164—191); men utom Europa synas de hafva varit i hög grad sällsynta, äfven i sådana länder, där konsten att borra i sten icke var okänd. Bland de många i Nordamerika funna stenyxorna hafva endast några få hål för skaftet (Evans' anf. arb., sid.

193; Jones, »Antiquities of the Southern Indians», sid. 282, pl. 13)». Vi äro alltså vid föreliggande frågas utredning hänvisade till andra bevismedel, framför allt dem, som kunna påvisas vid skärskådandet af redskapen själfva, deras form, märken å dem eller möjligen de omständigheter, under hvilka de upphittats.

Liksom professor Sven Nilsson på sin tid med en knacksten och ett flintstycke i hand visade möjligheten att utan andra hjälpmedel bearbeta den råa stenen till en önskad form, så hafva äfven sedermera praktiska försöksarbeten verkställt för att ådagalägga olika stenverktygs duglighet för arbetets utförande samt dymedelst pröfva uppställda hypotesers hållbarhet. Ett lyckadt försök i denna riktning är af kammarherre Sehested i Danmark gjordt, hvarvid en liten trästuga uppfördes med användande endast af stenredskap. Men bemärkas bör, att därvid användts yxor af flinta, d. v. s. yxor utan skafthål. Något försök med en stenyxa med skafthål har man, så vidt jag har mig bekant, icke dristat sig på. Skulle man månne häruti våga se ett tyst erkännande af dessa redskaps olämplighet till det arbete, flintyxorna med framgång utfört?

Men hvartill hafva då våra här afhandlade yxor varit använda? Antagandet, att en stor del af dem, bland hvilka man påträffar de mest omsorgsfullt arbetade exemplar i ytterst smakfulla former, haft symbolisk betydelse, torde numera icke röna motsägelser. Att den stora mängden af simplare yxor med skafthål användts till arbete, därom är man också ense. Därom aflägga för öfrigt dessa verktyg själfva det kraftigaste vittnesbörd genom sin ofta nötta och ånyo uppskärpta egg och sina märken efter hårda slag, hvarvid en stor del t. o. m. sprungit sönder.

Huru har man då utfört arbetet med dessa gröfre, till arbete tydligtvis afsedda verktyg af omhandlade form? Jag dristar i detta hänseende framkasta en hypotes, till det värde den nu hafva kan:

med den inskränkning, som ofvan gjorts beträffande de s. k. »symboliska» yxorna, hafva de s. k. »stenyxorna med skafthål» varit på säreget sätt skaftade kilar, använda till samma träarbeten som nu kilen och huggjärnet, hvilket icke utesluter, att de kraftigare af dem i händelse af behof kunde användas såsom stridsvapen;

skaftet var afsedt endast att rikta verktyget och antagligen icke särdeles långt;

arbetaren riktade verktyget med ena handen och förde med den andra en klubba af trä, hvarmed kilen drefs in i träet, som skulle

klyfvas eller på annat sätt bearbetas (vid fällning af träd arbetade förvisso flintyxorna och med dem likartade stenyxor bättre), eller ock riktade en person kilen, under det att en annan förde klubbän.

Dessa verktyg skulle enligt denna uppfattning egentligen vara ett slags skaftade kilar för klyfning af trä eller ett slags huggjärn eller mejslar utan det å motsvarande verktyg nu förekommande skaftningssättet.

Sedan jag till en början sökt framhålla svagheter hos den hittills antagna hypotesen för dessa verktygs användning, återstår att framhålla de skäl, hvilka enligt mitt förmenande tala till förmån för den af mig framkastade.

Jag har redan framhållit, att den komparativa metoden i detta fall illa nog icke egentligen kan komma till användning. Icke af denna vill jag nu heller begagna mig, endast framdraga ett par analogier i arbetsmetod, innan jag öfvergår till någon bevisföring för min hypotes. De åsyftade analogierna belysa hvar på sitt sätt den arbetsmetod, vid hvilken jag menar de afhandlade verktygen hafva användts. — En med den ofvan antydda likartad arbetsfördelning mellan mästare och biträde har användts vid tillverkning af pilspetsar hos Apacheeindianerna och beskrifves efter Catlin af Montelius i hans »Sveriges forntid» på följande sätt. »Sedan man utvalt en lämplig flintskärfva, sätter en arbetare sig på marken och lägger skärfvan mot vänstra handlofven, under det att han med den högra handen håller en mejsel mot det ställe, som skall huggas bort. En medhjälpare, som sitter midt emot honom, slår på mejselns öfre ände med en hammare af något mycket hårdt trä». — Ett dylikt analogt arbetssätt tillämpas i våra dagar vid stenarbetet. »Postbasen» förer och riktar den med rundadt anslagshufvud formade »sätten» eller »sätthammaren», hvilken appliceras på stenen, som skall bearbetas, under det att »sättslagaren» förer släggan och med densamma efter befallning utdelar lagom starka slag på »sätten».

Hvilka skäl tala då för den angifna arbetsmetoden beträffande omhandlade stenverktyg?

Dessa hafva först och främst en för detta arbetssätt afpassad form. Lika otillräckligt skafthålet är för anbringande af ett yxskaft lämpadt för *huggning*, lika tillräckligt är det för insättande af ett skaft afsedt endast att *rikta* verktyget. Anslagshufvudets karakteristiska afrundning är ock särdeles lämplig för mottagande af klubbans slag, ja, starkare och lämpligare, än om det varit af-

plattadt, i hvilket senare fall flisor lättare hade urslagits och ett något snedt slag mera, än nu är händelsen, gifvit åt kraften en från verktygets egg afvikande riktning. Genom det angifna arbetsättet kunde eggen på det dyrbara verktyget sparas i möjligast största mån, emedan man bättre än vid de oberäkneligare yxhuggen kunde undvika hårda, farliga kvistar. Lättare var också att tränga igenom materialet, som skulle bearbetas, ity att verktyget kunde placeras på förmånligaste sätt i det redan gjorda hugget eller den åstadkomna sprickan. Särskildt vid klyfning af trä måste detta verktyg arbeta förträffligt i jämförelse med de kilar af hårdt träslag, hvilka jämte järnkilar ännu i dag användas vid detta arbete. Då dugde ej den smäckra och spröda flintyxan eller densamma närstående former; då behöfdes icke så mycket den skarpa eggen som fast mer detta kraftiga verktyg. Till detta arbete lämpade sig ej heller väl de i likhet med våra huggjärn skaftade stenmejslarna — de voro naturligtvis benägna att spränga skaftet, när de utsattes för så hårda slag, som här erfordrades. Dessa verktyg konkurrera alltså icke med de öfriga stenåldersverktygen, utan fylla ett eljest förefintligt, kännbart tomrum i slöjdkammaren.

Ett viktigt stöd för mitt antagande synes mig slutligen lämnas af en del märken å själfva verktygen. Granskar man verktygens bane, det vill här säga anslagspunkten för klubban, så befinnes detta parti nästan alltid mer eller mindre skroffligt, under det att verktygen i öfrigt äro finpolerade. Om denna omständighet skall tillmätas någon betydelse, vågar jag icke afgöra, emedan flera förklaringar kunna gifvas, mellan hvilka experiment bäst torde slita tvisten. Man kan tänka sig dessa ojämnheter såsom ursprungliga eller såsom uppkomna under arbetet, i det att genom klubbslagen kornigheter urslagits ur stenen. Äro de ursprungliga, så kunna de förklaras antingen så, att man lämnade denna del till hälften opolerad, emedan arbetet var besvärligt att verkställa å rundningen, emot hvilket antagande arbetets i öfriga detaljer omsorgsfulla utförande synes strida, eller ock så, att dessa skroffligheter med afsikt kvarlämnats. Men hvilken var då afsikten? Jag kan ingen annan finna än den att hindra klubban att vid slagen allt för lätt halka. Verktyget skulle alltså genom erfarenhetsrön hafva hunnit till ganska stor fulländning. — Emellertid vågar jag icke, såsom ofvan antydts, tillmäta denna iakttagelse någon afgörande betydelse, innan några experiment utförts.

Nu till en annan observation, hvilken jag tillmäter större betydelse! Professor Montelius säger i sitt här ofta anförda »Sveriges forntid» (sid. 80): »att dessa yxor verkligen varit mycket och på allvar använda, se vi emellertid både däraf, att de ofta äro nästan utnötta, och däraf att *så många af dem sprungit sönder i hålet*».¹ — Ja, dessa senares antal är förvånansvärdt stort och torde i själfva verket vara mycket större, än hvad som framgår vid en jämförelse mellan de hela och trasiga exemplaren i en offentlig fornsakssamling; ty inom de församlingar, där jag såsom präst tjänstgjort, har jag sökt uppsamla såvidt möjligt alla stenverktyg, både fragment och hela, och äro de vid skafthålet brustna yxorna lika många som de där oskadade, hvarvid ytterligare är att bemärka, att naturligtvis fragmenten både lättare undgå uppmärksamhet samt ofta i egenkap af »trasor» ej bevärdigas med att blifva tillvaratagna, ehuru kanske just dessa skadade yxor, såsom jag nedan skall söka att påvisa, hafva det största intresset vid en undersökning om sättet för verktygens användning. Angående de *allra flesta* yxorna i min samling har jag kännedom om upphittaren samt uppgifter, att de funnits i nu befintligt tillstånd, hvilket ock bestyrkes af brottyornas färg. Vidare är att observera, hurusom endast ett fåtal erhållit så svåra skador i eggen, att det ej lönat sig att nyhugga och slipa densamma.

Innan jag från dessa allmänna iakttagelser söker draga någon slutsats, må svar lämnas å följande fråga: under förutsättning att det afhandlade verktyget användts såsom yxa, hvarest skulle under huggning i allmänhet skada å verktyget uppstå? Enligt mitt förmenande först och främst i den sköra eggen, icke vid skafthålet. Ty vid användande af för stark kraft vid huggning skulle väl sannolikt det smala skaftet förr springa af, än yxan sprängas vid hålet. De många just på detta ställe sönderslagna yxorna synas mig snarare tala för, att de i regel krossats genom ett ofvanifrån kommande slag, d. v. s. att de användts i enlighet med min hypotes.

Hvad som skulle med stor styrka tala för densamma vore, om man lyckades påvisa något antal yxor, hvilkas egg vore fullständigt oskadad, under det att däremot yxan sprängts vid själfva skafthålet, eller ännu hellre yxor, å hvilka ett stycke slagits bort af själfva banen och sedan nedåt i yxans längdriktning, under det att eggen

¹ Kursiveringen ej af Montelius.

fortfarande vore oskadad. En grundligare undersökning af några större samlingar skulle i detta hänseende bringa åtskilligt i dagen. Undertecknad är icke i tillfälle till något sådant. Genom välvilligt tillmötesgående af tjänstemännen vid Statens historiska museum sattes jag emellertid vid ett nyligen företaget kortare besök därstädes i tillfälle att konstatera, det där verkligen finnas åtskilliga yxor med nyss angifna karakteristiska märken, och afbildas här nedan några.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 2 framställer ett bland många förefintligt verktyg med fullkomligt oskadad egg, men krossadt vid skafthålet (Statens hist. museum, n:r 7331 : 92, Halland). Enär eggen är fullständigt oskadad, ligger ju för öppen dag, att sprängningen ej kunnat ske genom för kraftigt hugg i ett hårdt föremål, utan genom ett krosslag ofvånifrån. Ett liknande öde har sannolikt det vid fig. 3 afbildade verktyget genomgått (Statens hist. museum, n:r 3400, Skåne), men ägaren synes hafva ansett, att det ännu kunde göra tjänst, samt fördenskull borrat nytt skafthål i detsamma.

Ett synnerligen intressant exemplar är det under fig. 4 afbildade (Statens hist. museum, n:r 3765). Här föreligger ett verktyg, som å banen erhållit ett slag, hvilket utan att krossa frånskilt ett

stycke af den ena flatsidan, hvarå skadan sträcker sig t. o. m. förbi skafthålet. Om man närmare skärskådar brottytan, finner man öfverallt däri mycket hvassa konturer utom upp emot och å själfva banen, hvarest de skarpa konturerna tydligen genom nötning blifvit afrundade. Detta sällsamma förhållande förklaras på ett nöjaktigt sätt genom den hypotes, som i denna lilla uppsats utveck-

Fig. 4.

Fig. 5.

lats: å redskapet har genom ett för hårdt slag under arbetet frän-
skiljts ett rätt stort stycke, men det har icke blifvit obrukbart, utan
fortfarande användts; härvid hafva å den skadade banen de hvassa
konturerna afnötts under de upprepade slagen af träklubban, men
finnas ännu kvar å den öfriga brottytan. — Samma iakttagelser
kan man göra å det under fig. 3 afbildade verktyget. Under fig. 5
(Hist. museum, nr 9170:565, Östergötland) framställes ännu ett

exemplar med skadad bane och samma karakteristiska afnötning å de äfven å banens öfverkant ursprungligen hvassa konturerna. Detta vill säga: dessa »yxor» hafva icke begagnats såsom egentliga yxor, utan såsom skaftade kilar.

Det ovanligt stora antalet af dessa »yxor» i jämförelse med andra stenredskap förklaras delvis af deras konstaterade användning långt efter stenålderns slut. Men hvarför har just detta stenredskap bibehållit sig längre än öfriga? Måne icke därför, att de till sitt speciella ändamål, träets klyfning, voro jämförelsevis mera användbara än öfriga stenverktyg till sina? Eller med andra ord: man ersatte med de dyrbara metallverktygen först dem, hos hvilka en tunn och skarp egg mest var af nöden. — Så synes äfven detta verktygs senare förekomst än öfriga stenverktyg tala till förmån för min hypotes.

Men liksom man anställt praktiska försök med våra flintyxor för att få utrönt, i hvad mån de voro dugliga till träds fällande och dylikt, så vore det önskvärdt, att försök anställdes med yxorna äfven af här afhandlade typ, och detta både enligt den gängse och den nu framkastade hypotesen för deras användning. Må verktygen själfva gifva utslaget! Det skall visserligen blifva mera öfvertygande än den mest skarpsinniga diskussion.

Skulle hypotesen befinnas grundad, så äro emellertid våra s. k. »stenyxor med skafthål» icke längre några yxor, utan kommer i så fall bestyret att gifva dem ett lämpligt och exakt namn. De torde komma att förvandlas till »kilar med skafthål», »mejslar med skafthål» eller »trästätter», det senare i analogi med motsvarande verktyg vid stenarbete i våra dagar.

Jag erkänner villigt, att min framställning här ofvan icke är ett ovederläggligt bevis, endast en hypotes. Men beaktas må, att den gängse föreställningen om det afhandlade verktygets användning icke heller är något annat än en hypotes, som alls icke äger stöd af några analoga förhållanden hos senare tiders stenåldersfolk, och hvilken torde hafva sin upprinnelse egentligen i redskapets vid första ögonkastet påfallande likhet med våra järnyxor, en likhet, som sedan hypnotiserat oss och gjort antagandet till ett axiom. Det medgifvandet torde emellertid rättvisligen kunna gifvas den här framställda meningen, att den lämnar en fullt ut så tillfredsställande förklaring som den hittills antagna. I hvad mån den kan äga ett större mått af sanning skall framgå genom en vidare under-

sökning och diskussion af de sakkunniga. Redan åsiktens upptagande till behandling inom deras krets skall skänka tillfredsställelse nog åt den, som icke gör anspråk på att vara annat än en varm vän till fosterlandet och alla dess minnen. Äfven en vederlagd hypotes är ju en vinst för sanningen.
